

**ЎЗБЕКИСТОНДА СОЛИҚ ЮКИНИНГ ИЛМИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРДАГИ НАЗАРИЙ ТАЛҚИНИ***PhD Насимов Равшанжон Азимович**Тошкент давлат иқтисодиёт университети*

Аннотация. Мақолада солиқ юки кўрсаткичининг аҳамияти, Ўзбекистонда иқтисодий хатти-ҳаракатлар ва натижаларни шакллантиришда солиқ сиёсатининг аҳамиятини кўрсатади. Улар юқори солиқ ставкалари, мураккаб қоидалар ва паст солиқ ахлоқи тадбиркорлик фаоллиги ва ривожланишига жиддий тўсиқ бўлиши жиҳатдан ўрганилган ҳамда илмий хулоса ва таклифлар шакллантирилиб, солиқ юкини ҳисоблаш йўналишлари назарда тутилган. Биз маълумотларнинг тегишли солиқ ставкаси даражасига ҳеч қандай таъсир кўрсатмаслигини аниқлаймиз. Бироқ, солиқ тўловчилар давлат товарлари ва хизматларини молиялаштириш учун солиқ тушумларидан қандай фойдаланиш бўйича ўз афзалликларини билдирганда, юқори солиқ юкини қабул қилишга тайёр.

Калит сўзлар: солиқ ставкаси, солиқ ҳисоботи, солиқ юки, солиқ ставкалари, бюджети харажатлари, ресурс солиқлари, ер солиғи, маҳаллий солиқлар, солиқ, бюджет, солиқ имтиёзлари.

Аннотация. В статье показано значение показателя налоговой нагрузки, значение налоговой политики в формировании экономического поведения и результатов в Узбекистане. Они были изучены с точки зрения высоких налоговых ставок, сложных правил и низкой налоговой морали, являющихся серьезным препятствием для предпринимательской деятельности и развития, сформированы научные выводы и предложения, даны направления по расчету налогового бремени. Мы считаем, что данная информация не влияет на применимую налоговую ставку. Однако налогоплательщики готовы принять более высокое налоговое бремя, когда они выражают свои предпочтения относительно того, как налоговые поступления используются для финансирования общественных благ и услуг.

Ключевые слова: налоговая ставка, налоговая отчетность, налоговое бремя, налоговые ставки, расходы бюджета, ресурсные налоги, земельный налог, местные налоги, налог, бюджет, налоговые кредиты.

Abstract. The article shows the importance of the tax burden indicator, the importance of tax policy in shaping economic behavior and results in Uzbekistan. They were studied from the point of view of high tax rates, complicated rules and low tax ethics being a serious obstacle to business activity and development, and scientific conclusions and suggestions were formed, and directions for calculating the tax burden

were provided. We find that the information has no effect on the applicable tax rate. However, taxpayers are willing to accept a higher tax burden when they express their preferences for how tax revenues are used to finance public goods and services.

Key words: tax rate, tax reporting, tax burden, tax rates, budget expenditures, resource taxes, land tax, local taxes, tax, budget, tax credits.

Кириш

Жаҳон мамлакатлари молия-солиқ тизимида азалий муаммолардан бири сифатида солиқ юкини оптимал тақсимлаш ва шу орқали иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилган узоқ йилларга мўлжалланган молиявий стратегиялар ва тактикаларга кенг эътибор бериб келинмоқда. Халқаро валюта фондининг маълумотларига қараганда, бугунги кунда жаҳон мамлакатларида солиқ юкини баҳолаш, таҳлил қилиш ва аниқлашнинг бир қатор тавсиявий характерга эга бўлган усулларни қўллаш асосида мамлакатларнинг солиқ сиёсатининг самарадорлигига баҳо берилмоқда, жаҳон ҳамжамияти учун солиқ юкининг ртача даражаси (ўттиз беш фоиздан ошмаслик)да мавжуд бўлиши жаҳон мамлакатларида молиявий барқарорликни таъминлашнинг бир омили сифатида қараб келинмоқда.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг барқарорлигини таъминлашда иқтисодий сиёсатининг энг муҳим элементларидан бири – солиқ сиёсатини янада либераллаштириш, солиққа тортиш тартибини соддалаштириш, солиқ юкини пасайтириш, хўжалик субъектларининг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни амалга ошириш ҳисобланади.

2.Адабиётлар шарҳи

Т.Куликова (2004) ўзининг илмий тадқиқотларига эътибор қаратадиган бўлсак, унда муаллиф солиқ юки масаласини солиқ бошқаруви тизими ҳақидаги ғоялари билан бойитганлиги, хўжалик юритувчи субъектларда солиқни режалаштириш масаласини улар томонидан солиқ юкини эътиборга олган ҳолда амалга оширишнинг илмий асослари, солиқ юкини баҳолашга оид илмий ёндашувларини таҳлили, солиқ тўловчи тадбиркорлик субъектларининг солиқ юкини баҳолашнинг айрим услубий асосларини ишлаб чиққан, тадбиркорлик субъектларининг солиқ юкини режалаштиришнинг детерминистик симулятсия моделларини ишлаб чиққан.

А.Готфан (2008) солиқ юки муаммосини “солиқларни оптималлаштириш” масаласи билан бирга тадқиқ қилган. Муаллифнинг фикрича, “солиқ юкининг паст даражаси мувозанатини таъминлаш ва солиқ таваккалчиликларини мақбул чегараларда сақлашни ўз ичига олган чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш, тўланган солиқларни ратсионализация қилиш ва жорий қонунчилик доирасида солиқ рискларини камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар давлатнинг муҳим

масаласи сифатида қўйилиши керак”.

А.Усовецкий (2003) тадқиқотларида корхоналарда солиқ юки масаласига ҳам алоҳида урғу бериб, “корхонанинг солиқ юки деганда хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқ мажбуриятлари мутлақ қийматининг ягона ҳисоб-китоб даври учун қўшилган қийматга нисбати тушунилади ва бундай ёндашув макро ва микро даражада солиқ юкини аниқлаш имконини беришлигини, солиқ юки ишлаб чиқаришнинг моддий интенсивлиги, маҳсулот баҳосидаги солиқлар миқдори, ходимлар сони каби омиллар билан бузилмайди”

Д.Лазутина (2005) эса, ўзининг “Солиқ юки ва уни ҳисоблаш усуллари” деб номланган диссертацион тадқиқотларида солиқ юки масалаларини ўрганиш доирасида муаллиф "солиқ юки" ва "солиқ оғирлиги" тушунчаларининг таърифларини фарқлашни таклиф қилади, тадбиркор учун мақбул солиққа тортиш тизимини танлаш мақсадида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг солиқ юкини ҳисоблаш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиққан, миллий иқтисодиётда реал солиқ юкини аниқлаш учун жисмоний шахсларнинг солиқ юкини ҳисоблашнинг муаллифлик методологиясини таклиф қилади, жисмоний шахсларнинг солиқ юки ҳажмига таъсир этувчи омилларни баҳолаш усуллари келтириб ўтади.

А.Н.Рогожин (2012) эса, солиқ менежменти нуқтайи назаридан фискал юк ва солиқ юкини фарқлаш лозимлигини таъкидлайди ва солиқ юкини фискал юкнинг таркибий қисми сифатида тушуниш лозим деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, “фискал юк мамлакат бюджет тизими бюджетларига (шу жумладан, бюджет давлат ижтимоий бюджетдан ташқари жамғармаларига) ҳисобланган мажбурий тўловларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини кўрсатади ва у қуйидаги элементларни ўз ичига олади: солиқ тушумлари, суғурта мукофотлари, божхона тўловлари ва йиғимлари, табиий ресурслардан фойдаланганлик учун тўловлар, лицензия тўловлари” .

С.Султонова (2022) ўз тадқиқотларида солиқ юкини аниқлаш услубиётига тўхталиб, республикамиз темир йўл тармоғидаги корхоналарнинг молиявий кўрсаткичларини таҳлил қилишда солиқларнинг хизмат кўрсатиш таннархига таъсири орқали уларнинг зиммасидаги солиқ юкининг миқдорини илмий жиҳатдан таҳлил қилган.

С.Чепел эса, солиқ юки масаласига оид илмий тадқиқотларида солиқ юкини солиқ ундирмаларининг асосий турлари бўйича бир даражага пасайиши оқибатлари ва уларнинг ўсиш ва экспорт индикаторларига тўғридан-тўғри таъсирини эконометрик тадқиқот усули асосида ёндашади ва таъкидлайдики, “солиқ тизимини барча вариантларида солиқ юкини тенглаштириш, солиқ маъмуриятини такомиллаштириш ва солиқлар йиғими даражасини ошириш бўйича чораларга бир вақтда устуворлик берилмоғи лозим. Шундай ҳолатда

иккита вазифани бир вақтда ечиш мумкин, яъни, уларнинг бири иқтисодий барқарор ўсишнинг зарурий шarti ҳисобланган солиқ юкини пасайтириш билан боғлиқ бўлса, иккинчиси эса, кейинги йилларда эришилган макроиқтисодий барқарорликка путур етказмайдиган бюджетни реал харажатлари ўсиши билан боғлиқдир”.

3. Тадқиқот методологияси

Ушбу мақолада қиёсий таҳлил ҳамда индукция ва дедукция баҳолаш усуллари билан фойдаланилди. Қиёсий усулдан фойдаланилиб, солиқ юкининг тадбиркорлик субъектларига таъсирига доир маълумотлар ва уларни таҳлиллар амалга оширилиб илмий хулосалар берилди.

4. Таҳлил ва натижалар муҳокамаси

Солиқ юки масаласи ҳам шундай илмий-назарий ва амалий категория бўлиши билан бир қаторда у кенг қамровли иқтисодий муносабатлар тизимидан ҳам иборатдир. Чунки, солиқ юки шундай мураккаб масалаки, давлат учун ҳам солиқ тўловчи учун ҳам жуда асосий масала ҳисобланади. Давлат солиқ юкини қулай миқдорда белгилаш орқали ҳам ўзининг молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжини қондириб борса, бошқа томондан, солиқ тўловчининг иқтисодий фаолиятига салбий таъсир қилмаслигини ҳам таъминлаш давлатнинг муҳим муаммоси бўлиб қолаверади. Солиқ тўловчилар эса, ўзларининг иқтисодий манфаатларидан келиб чиқиб, солиқларнинг миқдори кам бўлишини ва ўзларининг иқтисодий фаолиятидаги муваффақиятсизликларни эса кўпинча (гарчи ўзларининг иқтисодиёт қонунларига амал қилмасда) солиқ юкининг оғирлигидан деб баҳолаш ҳолатлари етарлича учрайди. Бундан кўринадики, солиқ юки билан боғлиқ илмий тадқиқотларнинг моҳиятини таҳлил қилиш асосида бу борадаги илмий мушоҳадаларни умумлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Таъкидлаш лозимки, солиқ юки масаласи билан илмий тадқиқотлар олиб борган хорижлик ва маҳаллий олимларимизнинг аксариятида унинг солиқ тўловчилар ва иқтисодиётдаги таъсирига баҳо берилган бўлса, айримларида унинг ички моҳиятини очиб беришга ҳаракат қилинган.

Иқтисодчи олимлардан Т.Куликованинг илмий тадқиқотларига эътибор қаратадиган бўлсак, унда муаллиф солиқ юки масаласини солиқ бошқаруви тизими ҳақидаги ғоялари билан бойитганлиги, хўжалик юритувчи субъектларда солиқни режалаштириш масаласини улар томонидан солиқ юкини эътиборга олган ҳолда амалга оширишнинг илмий асослари, солиқ юкини баҳолашга оид илмий ёндашувларини таҳлили, солиқ тўловчи тадбиркорлик субъектларининг солиқ юкини баҳолашнинг айрим услубий асосларини ишлаб чиққан, тадбиркорлик субъектларининг солиқ юкини режалаштиришнинг

детерминистик симулятсия моделларини ишлаб чиққан¹.

Т.Куликова солиқ юкининг моҳиятини тадқиқ этишда аввало солиқларни давлатнинг тадбиркорлик фаолияти учун шарт-шароитларни таъминлаш учун тўлов деб баҳоласа, “солиқ юки давлат хизматлари харажатлари ва давлат ичида олинган даромадларни солиштирувчи ҳамда микродаражадаги солиқ юкини микдорий баҳолаш имконини берувчи кўрсаткичдир” деб таърифлайди. Шунингдек, ушбу иқтисодчи солиқ юкини таҳлил қилишда солиқ майдони деган тушунчани киритади ва унинг солиқ юкига таъсирини илмий асослашга ҳаракат қилади. Яъни, унинг фикрича, “хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқ юкини оптималлаштириш – бу қонун доирасида хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фаолиятига аралашмасдан, энг кам солиқ юкига олиб келадиган солиқ фаолиятини амалга оширишнинг кўп қиррали вариантини излашдир. Оптималлаштириш муаммосини ҳал қилишда солиқ майдонини эътиборга олиш керак. Ўз навбатида солиқ майдони – бу солиқнинг асосий параметрларини кўрсатувчи юридик шахслардан ундириладиган солиқларнинг рўйхати ва тавсифидир”.

Хорижлик иқтисодчи олимлардан А.Готфан солиқ юки муаммосини “солиқларни оптималлаштириш” масаласи билан бирга тадқиқ қилган. Муаллифнинг фикрича, “солиқ юкининг паст даражаси мувозанатини таъминлаш ва солиқ таваккалчиликларини мақбул чегараларда сақлашни ўз ичига олган чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш, тўланган солиқларни ратсионализатсия қилиш ва жорий қонунчилик доирасида солиқ рискларини камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар давлатнинг муҳим масаласи сифатида қўйилиши керак”². Бундан ташқари ушбу олим ўз тадқиқотлари доирасида корхона, бу математик жиҳатдан тавсифланган оптималлаштириш мезонлари асосида корхонанинг солиқ юки кўрсаткичи қийматини унинг фаолиятининг ишлаб чиқариш ва тармоқ хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таҳлил қилиш имконини беради деган ғояни илмий асослаган ҳамда “корхона фаолиятини комплекс солиқ таҳлили доирасида “солиқ юки” кўрсаткичинини ҳисоблаш методологиясини такомиллаштиришнинг устувор йўналишларини ишлаб чиққан, “солиқ йўлаги” тушунчасига муаллифнинг таърифини ишлаб чиққан ва уни кичик бизнес субъектларига солиқ юки кўрсаткичининг оптимал қийматларини баҳолаш воситаси сифатида берган, солиқ юкини баҳолашнинг оригинал усулини таклиф қилган.

Ушбу тадқиқотчи корхоналардан солиқ юкини ҳисоблаш услубиётини

¹ Куликова Татьяна Вениаминовна. Инструменты планирования налоговой нагрузки хозяйствующих субъектов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Иваново 2004. С. 20.

² Гофтман Анна Павловна. Методика оценки налоговой нагрузки предприятий малого бизнеса в границах «налогового коридора». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Иваново-2008. С.24.

тадқиқ қилиб таъкидлайдики, “корхонага солиқ юки кўрсаткичини ҳисоблаш солиқ таҳлилининг комплекс методологияси доирасида амалга оширилиши керак. Бундан ташқари, кўрсаткични ҳисоблаш методологиясининг ўзи корхонага мутлақ ва нисбий солиқ юкининг тўлиқ тасвирини бериши керак. Шунинг учун солиқ юки кўрсаткичини ҳисоблаш фақат битта формула асосида амалга оширилмаслиги керак”.

Айрим иқтисодчи олимлар солиқ юки масаласини алоҳида олинган солиқ турлари бўйича солиқ тўловчининг фаолиятига таъсири жиҳатдан тадқиқ этиб, унинг илмий хулосалари асосида айнан ўша солиқ турини ундириш ва амал қилиш механизмларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиққан. Шундай илмий тадқиқотлар сирасига А.Усовеский томонидан амалга оширилган тадқиқотларни келтириш мумкин. Корхоналарнинг солиқ юкини оптималлаштириш зарурати сабаблари аниқланади. Мазкур тадқиқотчининг илмий ишларида асосан қўшилган қиймат солиғи бўйича солиқ юкини аниқлаш услубиёти билан бир қаторда солиқ юкининг назарий асослари ҳам тадқиқ қилинган. Бундан ташқари ҚҚС бўйича корхоналарга солиқ юкини оптималлаштириш услубиётини такомиллаштирилган вариантини таклиф қилган.

Шунингдек, А.Усовеский тадқиқотларида корхоналарда солиқ юки масаласига ҳам алоҳида урғу бериб, “корхонанинг солиқ юки деганда хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқ мажбуриятлари мутлақ қийматининг ягона ҳисоб-китоб даври учун қўшилган қийматга нисбати тушунилади ва бундай ёндашув макро ва микро даражада солиқ юкини аниқлаш имконини беришлигини, солиқ юки ишлаб чиқаришнинг моддий интенсивлиги, маҳсулот баҳосидаги солиқлар миқдори, ходимлар сони каби омиллар билан бузилмайди”³ деган муаллифлик ёндашувини билдиради. Шунингдек, муаллиф корхонанинг солиқ юкини оптималлаштириш масаласига илмий ёндашган ҳолда уни “солиқ тўловчиларнинг мақсадли қонуний ҳаракатлари, шу жумладан, қонун ҳужжатларида назарда тутилган барча имтиёзлардан тўлиқ ва оқилона фойдаланиш, солиқ имтиёзлари ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар орқали солиқ мажбуриятлари миқдорини камайтиришни тушунишдир” деб изоҳлайди.

Яна бир шу каби олимлардан бири Д.Лазутина эса, ўзининг “Солиқ юки ва уни ҳисоблаш усуллари” деб номланган диссертатсион тадқиқотларида солиқ юки масалаларини ўрганиш доирасида муаллиф "солиқ юки" ва "солиқ оғирлиги" тушунчаларининг таърифларини фарқлашни таклиф қилади, тадбиркор учун мақбул солиққа тортиш тизимини танлаш мақсадида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг солиқ

³ Усовецкий Артем Анатольевич. Методы оптимизации налоговой нагрузки предприятий (на примере налога на добавленную стоимость). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва – 2003. С. 11.

юкини ҳисоблаш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиққан, миллий иқтисодиётда реал солиқ юкини аниқлаш учун жисмоний шахсларнинг солиқ юкини ҳисоблашнинг муаллифлик методологиясини таклиф қилади, жисмоний шахсларнинг солиқ юки ҳажмига таъсир этувчи омилларни баҳолаш усулларини келтириб ўтади⁴.

Мазкур тадқиқотчининг фикрича, “солиқ юки деганда, бир томондан, хўжалик юритувчи субъектлар ва давлат ўртасида мажбурий солиқ тўловларини тўлаш бўйича вужудга келадиган муносабатлар тушунилса, бошқа томондан, солиқ механизмлари орқали давлатнинг иқтисодиётга потенциал таъсирини акс эттирувчи қиймат, солиқ юки эса ҳақиқий таъсир даражасини тавсифловчи кўрсаткичдир”⁵. Бундан ташқари Д.Лазутинанинг ёндашувига кўра, солиқ юки мутлоқ ва нисбий шаклда мавжуд бўлади. Солиқ юкини маълум бир турларига қараб, масалан, тарқалиш даражасига қараб, макро ва микро даражадаги солиқ юкини аниқлаб бориш лозим деб ҳисоблайди.

Е.Комарова солиқ юкига оид кенг илмий тадқиқотлар олиб борган иқтисодчи олимлардан бири сифатида солиқ юки ва солиқ оғирлигининг ўзаро ўхшаш жиҳатлари билан биргаликда солиқ юкига хос бўлган белгиларни ҳам кўрсатиб берган. Яъни, ушбу олимнинг фикрича, “биринчидан, ҳудуд иқтисодиётига солиқ юки унинг ҳудудида молия-хўжалик фаолиятини амалга оширувчи аниқ солиқ тўловчиларнинг тўлов қобилиятига боғлиқ, лекин уларнинг ҳар бирининг солиқ мажбуриятини бажариш қобилиятидан қатъий назар ҳисоблаб чиқилади, иккинчидан, минтақа иқтисодиётининг фаолият турлари бўйича тузилиши солиқ солиш объектларининг таркиби ва солиқ солинадиган базанинг ҳажмини ҳисобга олган ҳолда унинг солиқ юкини сезиларли даражада белгилайди, учинчидан, давлат ҳокимияти органларининг солиққа тортиш соҳасидаги ваколатларини индивидуал солиқларнинг элементларини белгилаш, кечиктириш, бўлиб-бўлиб тўлаш, инвестиция солиқ имтиёзларини бериш орқали амалга ошириш солиқ базасига таъсир кўрсатадиган таъсир сифати (салбий ёки ижобий) қисқа ва узок муддатда фарқланади, тўртинчидан, солиқ маъмурияти солиқ тизимининг элементи сифатида солиқ органларининг аниқ назорат тадбирларида амалга оширилади, уларнинг самарадорлиги минтақада маълум даражада минтақа иқтисодиётига солиқ юкига таъсир қилади”⁶.

Е.Комарованинг илмий тадқиқотларида солиқ юки ва солиқ оғирлиги

⁴ Лазутина Дарья Васильевна. Налоговая нагрузка и методы её расчета. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Тюмень – 2005. 25. С.

⁵ Лазутина Дарья Васильевна. Налоговая нагрузка и методы её расчета. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Тюмень – 2005. С.11.

⁶ Комарова Елена Ивановна. Налоговая нагрузка на экономику региона в условиях развития налоговой системы Российской Федерации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Оренбург - 2007. 11 с.

тушунчаларининг ўзаро фарқли ва ўхшаш жиҳатлари очиб берилиши билан бир қаторда ҳудудларда минтақавий ҳамда солиқ тўловчи доирасида солиқ юкини аниқлаш ва уни баҳолаш орқали маҳаллий давлат ҳокимликларининг бу борадаги молиявий сиёсатининг устувор йўналишларини илмий асослашга ҳаракат қилинган, ҳудудларда корреляцион-регрессия таҳлили асосида солиқ юкининг катталиги ва нефт нархининг жаҳон конъюнктураси, минтақанинг иқтисодий сиёсати билан белгиланадиган омиллар ўртасидаги боғлиқликни илмий асослаган. Ҳудуддаги устувор инвестиция лойиҳалари ва дастурларини солиқ билан тартибга солишнинг самарали воситаси сифатида инвестиция солиғи кредитини (ИСК) бериш механизми такомиллаштирилган, солиқ тўловчиларнинг солиқ паспортига қўшилиши керак бўлган маълумотлар асосида минтақа иқтисодиётига солиқ юкини мониторинг қилиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган. Илмий таҳлилларга асосланиб, макро ва микроиқтисодий ёндашувларни қўллаш, биринчидан, солиқ юки солиқ муносабатларини уларнинг иштирокчилари манфаатларини юқори даражада жамлаган ҳолда тавсифлашини, солиқ юки муносабатларида улардан бири ҳар доим давлат, иккинчиси солиқ тўловчилар бўлишлиги, солиқ юки мамлакат, минтақа, мунитсипалитет доирасида давлат ва муайян солиқ тўловчи ўртасидаги муносабатларни акс эттиришлиги, солиқ юки ва солиқ юкининг микдорий қийматлари мос келмай қолишининг сабабларини кўрсатиб берилиши бир қаторда муаллиф (Й.Комарова) “солиқ юки нисбий шаклда тавсифланиб, яратилган қийматнинг солиққа тортиш механизми орқали бюджетга тақсимланадиган қисми сифатида, у солиқ тўловчининг солиқ шаклида давлатга тўланган даромадларининг харажатларни ҳисобга олган ҳолда улушига мос келадиган кўрсаткич сифатида кўриб чиқилиши керак” лигини таъкидлайди.

Солиқ юки борасида илмий тадқиқотлар олиб борган Рогожин Антон Николаевич эса, солиқ менежменти нуқтайи назаридан фискал юк ва солиқ юкини фарқлаш лозимлигини таъкидлайди ва солиқ юкини фискал юкнинг таркибий қисми сифатида тушуниш лозим деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, “фискал юк мамлакат бюджет тизими бюджетларига (шу жумладан, бюджет давлат ижтимоий бюджетдан ташқари жамғармаларига) ҳисобланган мажбурий тўловларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини кўрсатади ва у қуйидаги элементларни ўз ичига олади: солиқ тушумлари, суғурта мукофотлари, божхона тўловлари ва йиғимлари, табиий ресурслардан фойдаланганлик учун тўловлар, лицензия тўловлари”⁷. Шунингдек, мазкур муаллиф солиқ юки мамлакатдаги ҳудудий ва тармоқларнинг табақаланишини белгилаб беради, унинг даражасига таъсир этувчи қуйидаги: “давлат ва ташкилотларнинг солиқ сиёсати, солиқ

⁷ Рогожин Антон Николаевич. Налоговая нагрузка в системе налоговой политики государства и организаций. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Саратов – 2012. с 12.

интизоми, ташкилотлар томонидан молиявий ва инвестиция қарорларини қабул қилиш” каби омилларнинг моҳияти ва таъсирини кўрсатиб ўтади.

Маҳаллий олимлардан иқтисодиёт фанлари доктори Қ.Тўхсанов корхоналар фаолиятини рағбатлантиришда солиқларнинг таъсирини тадқиқ этиб, у бу жараёнда солиқ юки масаласига ҳам тўхталиб ўтади. Олим таъкидлайдики, “солиқ юкини минималлаштириш учун солиқ тўлашдан бўйин товлаш юқори хавфлар билан боғлиқ бўлиб, ушбу усулдан фойдаланганлик учун жазо чоралари солиқлардан қочиш схемаларини қўллашдан молиявий имтиёзлардан сезиларли даражада ошади, шунингдек, тадбиркорлик субъекти томонидан тўланадиган солиқлар миқдори ва солиқ юкининг ҳажмига энг кўп таъсир кўрсатадиган асосий параметрлар сифатида мулкчилик шаклини танлаш; солиқ тизимини танлаш; корxonанинг фаолият тури ва уни рўйхатдан ўтказиш жойи; даромад ва харажатлар нисбати”⁸ кабиларни келтириб ўтади.

Республикамиз солиқ тизимида солиқ юкига оид илмий тадқиқотлар олиб бораётган тадқиқотчилардан С.Султонова ўз тадқиқотларида солиқ юкини аниқлаш услубиётига тўхталиб, республикамиз темир йўл тармоғидаги корхоналарнинг молиявий кўрсаткичларини таҳлил қилишда солиқларнинг хизмат кўрсатиш таннархига таъсири орқали уларнинг зиммасидаги солиқ юкининг миқдорини илмий жиҳатдан таҳлил қилган. Олима С.Султонова “иқтисодчи олимларнинг солиқ юки кўрсаткичларини микродаражада ҳисоблаш методикаларини ўрганган ҳолда корхоналарнинг солиқ юкини таҳлил қилган республикамиз иқтисодиётининг барқарор фаолиятининг долзарб йўналишларидан бири тадбиркорлик субъектларининг солиқ юкини бошқаришнинг самарали механизмини ишлаб чиқиш лозимлигидан келиб чиқиб, ушбу механизмда давлатнинг солиқ сиёсатидаги сўнгги йилларда рўй бераётган таркибий ўзгаришларни ҳисобга олиши зарурлигини, солиқларнинг иқтисодий жараёнларга таъсирини тавсифловчи мавжуд таърифларни танқидий баҳолаган, солиқ юкининг иқтисодиётга ва тадбиркорлик субъектларига таъсирини ўлчайдиган кўрсаткичларни тизимлаштириш лозимлигини илгари сурган, макро ва микро даражадаги солиқ декларацияларини аниқлашни шу асосда асослаш ва уларни аниқлашга услубий ёндашувларни келтирган”⁹.

Маҳаллий олимларимиздан Х.Д.Жамалов оптимал солиқ юкини аниқлаш масаласини солиққа тортиш назариясининг муҳим муаммоларидан бири сифатида таъкидлаб, илмий тадқиқотлари доирасида корхоналарда солиқ мажбуриятини шаклланиш моделининг хусусиятлари сифатида оптимал солиқ юкини шакллантириш муаммосига эътибор қаратади. Муаллифнинг фикрича эса

⁸ Тўхсанов Қудратилло Нозимович. Корхоналар фаолиятини ривожлантиришни солиқ механизми орқали рағбатлантириш масалалари. "IQTISODIYOT VA TURIZM" xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali №6(8) 2022.

⁹ Султанова Соня Махмудовна. GOSPODARKA I INNOWACJE. Volume: 22 | 2022. Корхона молиявий барқарорликка солиқ юкининг таъсири. ISSN: 2545-0573.

“корхоналарнинг молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланиш орқали максимал фойда олишдан манфаатдор бўлган иқтисодий агентлар солиқ мажбуриятларида имкон даражада солиқ юкини камайтиришга ҳаракат қила бошлайдики, бунда асосан иккита йўл бўлиб: иқтисодий фаолиятда таркибий самарадорлик ҳисобидан солиқ мажбуриятларини камайтириш ва солиқ юкини бошқа иқтисодий агентларга ўтказиш йўли билан солиқ юкини камайтириш ҳисобланади”¹⁰ дейди.

Шундай олимлардан С.Чепел эса, солиқ юки масаласига оид илмий тадқиқотларида солиқ юкини солиқ ундирмаларининг асосий турлари бўйича бир даражага пасайиши оқибатлари ва уларнинг ўсиш ва экспорт индикаторларига тўғридан-тўғри таъсирини эконометрик тадқиқот усули асосида ёндашади ва таъкидлайдики, “солиқ тизимини барча вариантларида солиқ юкини тенглаштириш, солиқ маъмуриятини такомиллаштириш ва солиқлар йиғими даражасини ошириш бўйича чораларга бир вақтда устуворлик берилмоғи лозим. Шундай ҳолатда иккита вазифани бир вақтда ечиш мумкин, яъни, уларнинг бири иқтисодий барқарор ўсишнинг зарурий шarti ҳисобланган солиқ юкини пасайтириш билан боғлиқ бўлса, иккинчиси эса, кейинги йилларда эришилган макроиқтисодий барқарорликка путур етказмайдиган бюджетни реал харажатлари ўсиши билан боғлиқдир”¹¹.

С.Султонованинг фикрига кўра, “солиқ юкини ҳисоблашда маҳсулотни сотишдан соф тушум кўрсаткичига нисбатан аниқлаш мақсадга мувофиқ, бунинг асоси сифатида эса муаллиф бу кўрсаткичга нисбатан солиқ юки даражасини аниқлаш, хўжалик юритувчи субъект соф тушумининг қанча фоизи солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар сифатида харажатларга олиб боришни тавсифлайди. Корхоналарда солиқ юки кўрсаткичини қуйидаги икки кўрсаткич билан ифодалаш мақсадга мувофиқ: соф солиқ юки ва ялпи солиқ юки. Соф солиқ юки – бу солиқ харажатларини маҳсулот (ишлар, хизмат)ларни сотишдан соф тушумга нисбатидир. Ялпи солиқ юки – бу солиқ ва бошқа мажбурий тўловларга ажратмалар суммасини маҳсулот (ишлар, хизмат)ларни сотишдан соф тушумга нисбатидир”.

Солиқ юки билан боғлиқ илмий тадқиқотлар ҳолатини таҳлил қиладиган бўлсак, бу борада солиқ юки ва унинг солиқ тизимининг бошқа кўплаб жиҳатлари ҳамда иқтисодиётнинг турли қирралари билан ўзаро боғлиқлигига оид илмий хулосалар қилинганлигини кўриш мумкин. Масалан, Жаҳон банки, Халқаро валюта жамғармаси (ХВФ), Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ) каби ташкилот ва муассасалар, шунингдек, кўплаб

¹⁰ Джамалов Хасан Нуманжанович. Корхоналар солиқ мажбуриятларининг шаклланиш модели хусусида. “PEDAGOGS” international research journal. Volume-32, Issue-1, April - 2023 ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995.

¹¹ С.Чепель. Бюджет соҳасини тартибга солишнинг макроиқтисодий тенденциялари ва иқтисодиёт учун унинг оқибатлари: эконометрик ёндашув. Ўзбекистон иқтисодиёти журналы, 2006 й, №3.

университетлар ва тадқиқот марказлари турли мамлакатларда солиқ юки бўйича мамлакатлар ва минтақалар доирасида тадқиқотларни келтириш мумкин.

Бундан ташқари, кўплаб иқтисодчилар, масалан, Жеймс Потерба, Эммануел Саез, Томас Пикетти ва бошқалар иқтисодий тенгсизлик бўйича тадқиқотларга, шу жумладан, солиқ юкини таҳлил қилишга ҳисса қўшдилар. Халқаро валюта жамғармаси томонидан эълон қилинган "Жаҳон солиққа тортиш ҳисоботи"да турли мамлакатлардаги солиққа тортишнинг турли жиҳатлари, ҳамда солиқ тизимининг тузилиши, ставкалари, имтиёзлари ва бошқа параметрлари таҳлил қилинган. Жаҳон банки томонидан "Бизнес юритиш" бўйича тайёрланган ҳисоботда турли мамлакатлардаги бизнес муҳити, жумладан, солиқ сиёсати жиҳатлари ва унинг тадбиркорликка таъсири таҳлил қилинган. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ) томонидан эса, турли мамлакатларда иш ҳақиға солиқ солиш ва унинг жисмоний шахсларга таъсири таҳлил қилинган. Алберто Алешина ва Ёханнес Рудолф томонидан олиб борилган тадқиқотда солиқларнинг иқтисодий ўсишга таъсири таҳлил қилинади ва ривожланишни рағбатлантириш учун энг яхши солиқ сиёсатини аниқлайди.

Бундай тадқиқотлар сирасига Жорж Мансфилд ва бошқалар томонидан олиб борилган "Солиқ ва иқтисодий ўсиш" номли тадқиқотда солиқ ставкаларининг инвестициялар ва иқтисодий ўсишга қандай таъсир қилиши, Жейсон Фурман ва бошқаларнинг "Солиқ сиёсатининг иқтисодий ўсишга таъсири" номли тадқиқотида солиқ сиёсатининг иқтисодий ўсиш ва сармоёга таъсири, Филипп Байфот ва Хелен Доус томонидан солиқларнинг тадбиркорлик фаолияти ва иқтисодий ўсишга қандай таъсир қилишини кўриб чиқишга бағишланган "Солиқларнинг тадбиркорлик фаолияти ва иқтисодий ўсишга таъсири" номли тадқиқот, Алесина, Алберто ва Силвиа Ардагналарнинг (2004) солиқ юки даражаси ва иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари ўртасидаги боғлиқлик бағишланган тадқиқот, Манкив, Н. Грегорй ва Метью С. Веинзиерларнинг (2010) "Даромаднинг оптимал солиққа тортилиши: даромадларни фойдали қайта тақсимлаш мисоли" номли тадқиқотда оптимал солиққа тортишнинг ноодатий ёндашувини, ижтимоий адолатга эришиш учун солиқлардан қандай фойдаланиш мумкинлигини ўрганадилар, Кинг, Мервин А. ва Дон Фуллертоннинг (1984) "Солиқлар ва капитал сифати" номли тадқиқотда солиқларнинг капитал сифатига, шу жумладан, инсон капитали ва технологик инновацияларга инвестицияларга таъсирини ўрганади, "Солиқ солиш ва тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар молиявий тузилиши" деб номланган Десаи, Миҳир А., С. Фритз Фолей ва Жеймс Р. Жр.Ҳинесларнинг (2004) тадқиқотларида солиқларнинг тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар таркибига қандай таъсир қилиши таҳлил қилинган.

Бундан ташқари Кристина Ромер ва Девид Ромер томонидан "Солиқ ва

иқтисодий ўсиш” (2014) номли, Ричард Блунделл ва Томас Макюрди томонидан “Солиқ ва меҳнат таъминоти” (2010) номли, Питер Диамонд ва Эммануел Саез томонидан “Капитал даромадининг оптимал солиққа тортилиши” (1997) номли, Кеннет Мак Кензи ва Эргете Фереди томонидан “Солиқларни қисқартиришнинг иқтисодий ўсишга таъсири: Канада провинцияларидан олинган далиллар” (2012) номли, Гилберт Меткалф томонидан “Углерод солиғининг тақсимлаш таъсири ва унинг уй хўжаликлари фаровонлигига таъсири” (2019) номли, Аннет Алстадсæтер, Ниелс Ёханнесен ва Габриел Зукман томонидан “Солиқдан бўйин товлаш ва тенгсизлик” (2016) номли, Жеймс Потерба ва Эндрю Абелсон (2016) томонидан “Солиқ солиш ва уй хўжаликларини тежаш” номли ва шу каби илмий тадқиқотларда дунёнинг турли мамлакатлари мисолида солиқ юкининг турли хил жиҳатлари тадқиқ қилинган.

Агар, кейинги йилларда жаҳон илмий марказлар ва тадқиқотчилар томонидан олиб борилаётган солиқ юкига оид тадқиқотларга эътибор қаратадиган бўлсак, уларнинг айримларининг йўналишлари сифатида қуйидагиларни: солиқ юки ва солиқ тизимининг турли жиҳатларини, уларнинг иқтисодиёт ва жамиятга таъсирини, шунингдек, солиққа тортишнинг самарадорлиги ва адолатлилигини, солиқ юкининг турли мамлакатларда солиқ юкининг тармоқлар бўйича тақсимланишини, солиқ юкини инвестицияларни рағбатлантириш ёки айрим тармоқларни қўллаб-қувватлаш каби мақсадларга эришишда турли хил солиқ имтиёзлари ва чегирмаларининг қанчалик самарали эканлигини баҳолаш, солиқ ставкаларидаги ўзгаришларнинг иқтисодий фаолият, инвестициялар, бандлик ва истеъмолга ва шу орқали солиқ юкига қандай таъсир қилишини таҳлил қилиш, солиқ юкининг турли ижтимоий қатламлар ўртасида қандай тақсимланганлиги ва аҳолининг қайси гуруҳлари кўпроқ ёки камроқ солиқ юкини кўтаришини таҳлил қилиш, солиқларнинг тадбиркорлик фаолияти ва инновацияларга таъсири: солиқ сиёсатининг янги бизнес ва инновацион фаолиятни бошлаш қарорига қандай таъсир қилишини баҳолаш, иқтисодий ва ижтимоий мақсадларни ҳисобга олган ҳолда солиқ тизимининг оптимал тузилишини аниқлашга қаратилган тадқиқот, солиқларнинг мамлакатлар ўртасидаги капитал ҳаракатига қандай таъсир қилишини ва қайси омиллар сармояни жалб қилишга энг кўп таъсир қилишини таҳлил қилиш, белгиланган ставкалар бўйича солиқлар қанчалик самарали ундирилиши ва қандай омиллар ундириш ставкаларини ошириши ёки камайтириши мумкинлигини таҳлил қилиш, солиқ юкининг тенглик ва қашшоқликка таъсирини таҳлил қилиш, яъни, солиқларни жамиятдаги даромадлар тенглиги ва қашшоқликка қандай таъсир қилиши мумкинлигини баҳоловчи тадқиқотлар сифатида келтириш мумкин.

Солиқ юкига бағишланган илмий тадқиқотларни илмий-назарий жиҳатдан таҳлили асосида бир қатор илмий хулосалар қилиш мумкин: биринчидан, солиқ

юки доимо давлатнинг солиқ сиёсати билан узвий ҳолда тадқиқ қилиб келинмоқда, иккинчидан, солиқ юкининг ўзини солиқ тизими сифатида ўрганилган, учинчидан, солиқ юкининг иқтисодийнинг турли жиҳатлари яъни, давлат бюджети даромадлари ва харажатлари даражасига, нархга, истъемол индекси ва унинг даражасига, иш ҳақиға, рақобат муҳитига, инвестицияга, капитал ҳаракатига ва шу кабиларга боғлиқ ҳолда ўрганилган, тўртинчидан, солиқ юкини аниқлаш усуллари ва унинг тақсимланишини тармоқлар бўйича хусусиятларига бағишланиб келинмоқда.

Илмий тадқиқот услубиятига асосланган ҳолда бизга қадар солиқ юки муаммосига бағишланган амалга оширилган тадқиқотлар қатори биз ҳам солиқ юкининг моҳиятига оид муаллифлик ёндашувимизни келтиришни лозим топдик. Шундан келиб чиққан ҳолда, солиқ юки деганда иқтисодий субъектларга тегишли бўлган даромад, фойда, мол-мулк, ер ва бошқа солиққа тортиладиган объектлар доирасида жамият манфаатлари учун уларнинг зиммасига юклатиладиган молиявий мажбуриятлар тушунилади. Чунки, моҳиятига кўра, солиқ юки аслида молиявий мажбуриятдир.

Хулоса ва таклифлар

Юқоридагилардан келиб чиқиб, солиқ юки тушунчаси умумий тушунча сифатида солиқ тўловчилар зиммасидаги солиқ мажбуриятларнинг қийматини ифодалайди, аммо уни тушунтиришда унинг тармоқлар, ҳудудлар, корхоналар, аҳоли даражасига қараб, қуйи даражадаги солиқ юкининг хусусиятларини билишга интилиш орқали умумий солиқ юкининг мазмунини янада чуқурроқ англаниш ва шу тартибда қуйи даражадаги солиққа оид жараёнлардан унинг умумий хулосалар чиқаришга интилиш масаласини янада ойдинлаштиради.

Адабиётлар/Литература/Референсе:

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тошкент: Гафур Гулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.
2. Куликова Татьяна Вениаминовна. Инструменты планирования налоговой нагрузки хозяйствующих субъектов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Иваново 2004. С. 20.
3. Гофтман Анна Павловна. Методика оценки налоговой нагрузки предприятий малого бизнеса в границах «налогового коридора». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Иваново-2008. С.24.
4. Усовецкий Артем Анатольевич. Методы оптимизации налоговой нагрузки предприятий (на примере налога на добавленную стоимость). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва – 2003. С. 11.

5. Лазутина Дарья Васильевна. Налоговая нагрузка и методы её расчета. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Тюмень – 2005. 25. С.

6. Рогожин Антон Николаевич. Налоговая нагрузка в системе налоговой политики государства и организаций. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Саратов – 2012. с 12.

7. Султанова Соня Махмудовна. GOSPODARKA I INNOWACJE. Volume: 22 | 2022. Корхона молиявий барқарорликкасолик юкининг таъсири. ISSN: 2545-0573.

8. С.Чепель. Бюджет соҳасини тартибга солишнинг макроиктисодий тенденциялари ва иктисодиёт учун унинг оқибатлари: эконометрик ёндашув. Ўзбекистон иктисодиёти журналы, 2006 й, №3.

9. Насимов Р.А. “Солиқ юкини оптималлаштириш йўллари” (phd) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати. – Тошкент, 2024.